

השתטחות על קברות צדיקים

ראשי פרקים

1. מבוא
2. צדיק גוזר - הקב"ה מקיים
3. "והמתים אינם יודעים מאומה"
4. קדושת המקום
 - א. "וכלהו בעאן רחמי על חיין"
 - ב. "ויבא עד חברון"
 - ג. "ולא ידע איש את קבורתו"
 - ד. קדוש = מובדל
 - ה. הקדוש ברוך הוא
 - ו. קדושה אובייקטיבית
 - ז. קדושה סובייקטיבית
5. אין טומאה בצדיקים
6. לעג לרש
 - א. "אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת"
 - ב. הושיבו ישיבה על קברו
7. "לא ימצא בך דורש אל המתים"
 - א. ויש לכך סמך בספר הזוהר
8. "כל אשר יקרא בשם ה' ימלט"
 - א. "לי יצווח ואני עונה לו מיד"
 - ב. מכניסי רחמים הכניסו רחמינו
 - ג. המתים כמלאכים
 - ד. "אל ישים מגמתו נגד המתים"
 - ה. "אבותי, בקשו עלי רחמים"
9. דבריהם הם זכרונם
10. מקורות נוספים למנהג
 - א. "רחל מבכה על בניה"
 - ב. "אל נא תקברני במצרים"
11. מצווה או מנהג?
 - א. יציאה לחו"ל
 - ב. אם העלייה לקברי צדיקים מפריעה לעבודת ה'
12. סיכום

בשנים האחרונות הופכת העלייה לקברות צדיקים לתופעה המונית. אנשים רבים נוהגים להשתטח על קברי צדיקים ולבקש על הגאולה השלמה, פרנסה, בריאות, זיווג, ילדים ועל כל היקר להם. אמנם המנהג היה קיים מאז ומתמיד, אך לא היה נפוץ כמו היום. בשבוע שבו חל יום ההילולא של הבבא סאלי, כל כבישי נתיבות פקוקים, ההילולא בל"ג בעומר במירון הפכה למאורע רב המשתתפים ביותר במדינה, בתפילות ראש השנה באומן שבאוקראינה, על קברו של ר' נחמן מברסלב, משתתף המניין היהודי הגדול בעולם. מסעות וטיולים לקברות צדיקים בארץ ומחוצה לה הפכו לתופעה שסוחפת עשרות אלפים כל שנה. במאמר שלהלן אנסה לברר מה המקור למנהג הנפוץ, מהן הבעיות בפנייה אל נשמת הצדיק ולתפילה בבתי קברות, ומהן הגישות השונות כלפי המנהג. בסופו אסביר גם כיצד, לדעת גדולי הדור ולעניות דעתי, צריך להתייחס למצב היום.

2. צדיק גוזר - הקב"ה מקיים

כידוע, יש בכוח תפילתם של צדיקים להשפיע רבות על המציאות, ומקובל לפנות אליהם בעת צרה שיבקשו עלינו רחמים.

וכך אמר ר' פנחס בר חמא במסכת בבא בתרא (דף קטז.):

כל שיש לו חולה בתוך ביתו, ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, שנאמר 'חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה' (משלי טז, יד).

ואף הקב"ה מעיד על עצמו, כביכול, שהצדיק "מושל" בו (מועד קטן דף טז):

אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים (שמואל ב כג, ג), מאי קאמר? אמר רבי אבהו הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר צור ישראל, אני מושל באדם. **מי מושל בי - צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה.**

תפילת הצדיקים מסוגלת לבטל את גזירות הקב"ה ולהשפיע טובה וברכה על העולם. רבים גם הסיפורים (מזמן התנ"ך ועד ימינו) על צדיקים שהתפללו לה' ובקשתם נשמעה. אך צריכים אנו לברר, מהי מידת הכוח שיש לצדיקים להשפיע על המציאות, לאחר מותם.

3. "והמתים אינם יודעים מאומה"

כדי לענות על השאלה יש צורך לבדוק תחילה שאלה אחרת: **האם נפשות המתים מודעות לקורה בעולמינו או שמא הן מנותקות ממנו?**

הגמרא במסכת ברכות (דפים יח-יט) מספרת שר' חייא ורבי יונתן הלכו בבית הקברות ותכלת ציציתו של ר' יונתן נגררה על גבי הקברים. כשהעיר לו ר' חייא על כך ענה לו ר' יונתן שהמתים לא יודעים ומרגישים בזה, כמו שכתוב בקהלת "והמתים אינם יודעים מאומה" (ט, ה).

ענה ר' חייא והסביר שמשמעות הפסוק בקהלת "כי החיים יודעים שימותו והמתים אינם יודעים מאומה" היא ש'החיים' עליהם מדבר הפסוק הם הצדיקים, שגם במותם קרויים חיים, ו'המתים' הכוונה לרשעים, שאף בחייהם קרויים מתים- הם לא יודעים מאומה. **אך המתים הקבורים - מרגישים ויודעים.**

לאחר מכן מסופר על בני ר' חייא שיצאו לעבודתם ושכחו תלמודם, והיו מתאמצים להיזכר. שאל אחד את חברו: האם אבינו יודע בצערינו זה? ענה לו אחיו שאביהם לא יודע על מה שקורה איתם, וזהו שכתוב: "יכבדו בניו לא ידע" (איוב יד, כא).

שאלו שוב, והרי כתוב "אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל" (איוב יד, כב) ודרש ר' יצחק על הכתוב שקשה רימה למת כמחט בבשר החי, מכאן שהמת מרגיש בדברים הקורים בעולם הזה. ענה לו: הנפש מרגישה בכל מה שנוגע לגופה ולענייני עצמה אך לא מרגישה בענייני החיים. הגמרא ממשיכה לדון בעניין ומסיימת בכך שאף ר' יונתן, שבתחילה סבר שהמתים אינם מרגישים, חזר בו מדבריו, ודרש על הפסוק: "ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר" (דברים לד, כד):

מאי לאמר? (מה לאמר? לאמר למי? אלא) אמר הקדוש ברוך הוא למשה לך אמור להם לאברהם ליצחק וליעקב: שבועה שנשבעתי לכם כבר קיימתיה לבניכם.

ואם נניח שאין המתים יודעים בענייני החיים ונפשם ניתקה לגמרי מענייני העולם, למה שיבוא משה ויודיע להם שהשבועה קוימה? הרי הארץ והשבועה אינם יותר בתחום השגתם, נפשם מנותקת מכל זה¹.

אלא שלמדים מכאן שהמתים מודעים לנעשה בעולם והם קשובים לבעיותינו².

4. קדושת המקום

לפי הסוגיה בברכות, המתים אמנם מודעים לעולם הזה, אך טרם התברר מדוע יש ללכת לקבריהם. אם אדם רוצה לפנות אל הצדיק, או להתפלל בזכותו – הוא יכול לעשות זאת גם בביתו, כמו שמציע הרב יוסף משאש (שו"ת "מים חיים" סימן רז):

ומי שרוצה להתפלל בזכותם, אף בביתו יוכל לעשות כן, כמו שאומרים בסליחות: עשה למען אברהם יצחק ויעקב וכו' וכו', אף שאין עומדים על קבריהם.

שאלה אחרת שעולה היא מהי מידת ההשפעה שיש לצדיק המת על המציאות, אם בכלל.

א. "וכלהו בעאן רחמי על חיינ"

בזוהר מובא (אחרי מות, דף ע, ע"י פירוש 'הסולם'):

בשעה שהעולם צריך רחמים, והחיים הולכים ומודיעים לנפשות הצדיקים, ובוכים על קבריהם... אז מתעוררות נפשות הצדיקים ומתאספות והולכות ומשוטטות לישני חברון ומודיעות להם צער העולם, וכולן עולות לפתח גן העדן ומודיעות לרוח, ואלו הרוחות המתעטרים בגן עדן, מלאכים עליונים הולכים ביניהם, וכולם מודיעים לנשמה, והנשמה

¹ הגמרא ממשיכה ושואלת: ואם באמת האבות מודעים למה שקורה בעולם - מדוע משה צריך לבוא ולומר להם שהשבועה קוימה? אלא שיחזיקו טובה למשה שבא להודיע להם שהכניס את העם לארץ וקיים את השבועה.

² בהמשך הגמרא מביאה את דברי ר' יצחק: "כל המספר אחרי המת (בגנותו) כאילו מספר אחרי האבן", והכוונה היא שהמתים לא מודעים למה שקורה בעולם, או שהם מודעים ולא אכפת להם (התוס' בסוטה לד: אכן סוברים שהמסקנה הסופית של הגמרא כאן היא שאין המתים יודעים). אך זה קשה ממסקנת הגמרא הקודמת שאומרת שהאבות המתים מודעים ואכפת להם. ונראה לי לתרץ שהמתים יודעים, ולא אכפת להם אם מספרים בגנותם אחריהם (אלא הקב"ה תובע את כבודם). אך אכפת להם בענייני עם ישראל.

מודיעה להקב"ה. **וכולם מבקשים רחמים על החיים, והקב"ה מרחם בשבילם על העולם.**

אין ביכולתנו להבין לגמרי את התהליך שמתאר הזוהר, אך ברור מכאן שלתפילה על קברות צדיקים יש השפעה גדולה על המציאות ובעקבותיה הקב"ה אף מרחם על העולם. בחז"ל אנו מוצאים סיפורים רבים על אבותינו שהלכו להשתטח על קברות צדיקים. להלן נסקור שניים מהם.

ב. "ויבא עד חברון"

ה' מבטיח לכלב בספר דברים "ולו אתן את הארץ אשר דרך בה" (דברים א, לו) ומקיים את ההבטחה לאחר מות יהושע "ויתנו לכלב את חברון" (שופטים א, כ). מכאן שכלב היה בחברון, וככל הנראה עשה זאת בזמן שתר את הארץ עם שאר המרגלים. ואכן כך דורשת הגמרא בסוטה (לד:): את הפסוק "ויעלו בנגב ויבא עד חברון" (במדבר יג, כב): הגמרא עומדת על כך שצריך היה לומר "ויבואו" (כיוון שהפסוק מתחיל בלשון רבים), ועונה רבא: מלמד, שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות. אמר להן: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים.

ואכן תפילתו נשמעה. יהושע ניצל מעצת המרגלים בזכות משה, ששינה את שמו, אך "עבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו" (במדבר יד, כד).

ג. "ולא ידע איש את קבורתו"

נאמר על משה "ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה" (דברים לד, ו), דרשו חז"ל במסכת סוטה (על פי גירסת הבי"ח וה"עין יעקב" על הגמרא דף יג:):

מפני מה נסתתר קברו של משה מעיני בשר ודם? מפני שגלוי וידוע לפני הקב"ה שעתיד בית המקדש להחרב ולהגלות את ישראל מארצם שמא יבואו לקבורתו של משה באותה שעה, ויעמדו בבכיה ויתחננו למשה ויאמרו לו: משה רבינו, עמוד בתפילה בעדינו! ועומד משה ומבטל את הגזירה, **מפני שחביבין צדיקים במיתתם יותר מבחייהם.**

מכאן רואים שאם לא היתה משמעות לתפילה דווקא על קברו של צדיק - היינו יכולים בתפילה בביתנו לבטל את גזירת הגלות. לכן מסתבר, שתפילה על קברו של צדיק עדיפה הרבה יותר, ולכן הסתיר הקב"ה את מקום קבורתו של משה.

מהגמרא ניתן גם לראות כמה גדול כוחה של התפילה על קברי הצדיקים, אפילו יותר מפנייה אל צדיק חי שיתפלל בעדינו, כיוון "שחביבין צדיקים במיתתם יותר מבחייהם". בגמרא מצויים סיפורים נוספים, על ר' יהושע שהשתטח על קברי בית שמאי (חגיגה דף כב:): ועל ר' מני שהשתטח על קבר ר' יונה אביו, ואף נענה (תענית כג:). כפי הנראה, קיים קשר מסוים בין הגוף

המת שנשאר קבור בעולם הזה, לבין רוחו השוכנת בעולם הבא³. וכשאדם עומד על הקבר נוצר בינו לבין רוח המת קשר ישיר יותר. בנוסף לכך, מקום קבורת הצדיק עצמו נחשב כקדוש וגורם שתפילה בו תישמע⁴. אך יש צורך לברר מהי אותה הקדושה הנמצאת במקום. ובמילים אחרות: **מהי קדושה?**

ד. קדוש = מובדל

ייחוס קדושה למקום מופיע לראשונה בעת שנגלה ה' למשה בסנה (שמות ג, ה), ואמר לו: **"אל תקרב אלם, של נעליך מעל רגליך, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא"** הפעם השנייה שזוכרת קדושתו של מקום היא לקראת מתן תורה (שמות יט). הקב"ה מזהיר את משה לבל יעלו בני ישראל להר סיני: **"וואמר ה' אל משה, רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב"** ומשה עונה לו **"לא יוכל העם לעלת אל הר סיני, כי אתה העדתה בנו לאמר הגבל את ההר וקדשתו"**. מפסוקים אלה משתמש שמשמעות המושג קדוש היא דבר מובדל, מיוחד ומרוחק⁵.

ה. הקדוש ברוך הוא

ה' מעיד על עצמו: **"כי קדוש אני ה' אלוהיכם"** (ויקרא, יט, ב) וגם אנו נוהגים לכנותו- **"הקדוש ברוך הוא"**.

הרב שטיינזלץ, בספרו **"שלושה עשר עלי השושנה"** (עמוד 113) מבאר את העניין:

המשמעות היסודית של מושג ה'קדושה' בלשון הקודש היא ה'נבדלות'. היותו של דבר נבדל, מרוחק ומנותק מכל האחרים. ה'קדוש' הוא זה שנמצא מחוץ לכל תחום, שאיננו ניתן למגע, להבנה או להגדרה, שהוא מיוחד במהותו העצמית, אחר מכל שאר הנבראים.... מהות הקדושה היא היותה מעבר לתחומים, מעבר להשגות, מעבר לתארי ההערכה השונים. הקדוש הוא זה שבעצם אי אפשר לתת לו כל שם תואר אחר מלבד התואר הזה, העליון שבכולם - 'קדוש'... משום כך, **היחידי שניתן באמת להיקרא בתואר זה, ה'קדוש' - הוא הקב"ה.**

ובהמשך:

לאמיתו של דבר, אין מציאות בעולם שיש לה קדושה עצמית משלה... עם זאת, **אותם הדברים המתקשרים בקב"ה זוכים, משום כך, להשראתה של קדושה זו עליהם.** ואף הם מתקדשים ככל שהם צמודים יותר, בטלים יותר, אל מהותו העליונה.

לכן, מקומות המיוחדים לצורך התקשרות עם הקב"ה, ובראשם בית המקדש, נחשבים כמקומות קדושים.

³ רבי משולם ראטה בשו"ת קול מבשר חלק ב סימן ז. וכן גם בשדי חמד, מערכת ראש השנה סימן א אות ו.
⁴ בתשובת ר"ח פלטיאל בשו"ת מהר"ם ב"ר ברוך סימן קסד. וכן כתב ר' שלמה גאנצפריד בקיצור שולחן ערוך סימן קכח סעיף יג. וכן גם המהרי"ל כתב בספר המנהגים בשם מהר"י סג"ל, הלכות תענית סימן יח.
⁵ ראה עוד בעניין את דברי הרב סולובייצ'ק, איש האמונה עמוד 30.

ניתן לראות שני צדדים של ייחוס קדושה למקום. קיימת קדושה שנמצאת עצמותית בחפץ או מקום - קדושה אובייקטיבית, כמו בבית המקדש (אפשר להגדיר אותה גם כקדושה "מיסטית"). ויש קדושה הנובעת מההרגשה שהחפץ או המקום גורמים לאדם- קדושה סובייקטיבית. שני צדדים אלה של קדושה מצויים בקברות צדיקים.

ו. קדושה אובייקטיבית

רבינו ניסים כותב בדרשות הר"ן (הדרוש השמיני, עמוד רצו) :

ולפיכך בהמצא לחכמים והחסידיים בדורות, יהיה השפע שופע עליהם, ובאמצעותם אפשר שיהיה שופע על כל המוכנים מבני דורם... ולא בחייהם בלבד, אבל (אלא) גם במותם, **מקומות קברותיהם ראוי להמצא השפע שם בצד מן הצדדים**, כי עצמותיהם אשר כבר היו כלים לחול עליהם השפע האלוקי עדיין ישאר בהן מן המעלה והכבוד שיספיק לכיוצא בזה. ומפי זה אמרו רבותינו ז"ל שראוי להשתטח על קברי הצדיקים ולהתפלל שם, כי התפילה במקום ההוא רצויה יותר, להמצא שם גופות אשר חל עליהם כבר השפע האלוקי.

הר"ן מסביר, שכיוון שגופם של הצדיקים היה בחייהם לכלי לקבלת השפע האלוקי, גם לאחר מותם נשאר באותו כלי מן המעלה והכבוד שהיה בו כשהצדיק היה בין החיים. ולכן במקום קבורתו נמצא עדיין שפע אלוקי.

ר' יוסף אלבו בספר העיקרים (מאמר רביעי, פרק שלושים וחמישה) כותב דברים דומים :

כשנגע האיש המת ההוא בעצמות אלישע, קם ועמד על רגליו (מלכים ב, יג, כא). וזהו מצד רושם שנשאר בעצמות מהדבר האלוקי, שהיו משכן אליו. ובסיבת זה הוא שאנו משתטחים בעת צרה על קברי הצדיקים, כי מצד הרושם שנשאר בעצמות ההם מהרוח האלוקי, שהיו משכן לו, **הם יותר מוכנים מזולתם להמצא על ידיהם השפע האלוקי**.

ז. קדושה סובייקטיבית

אך גם ישנו צד של 'קדושת המקום' הנובעת מההרגשה הנוצרת מביקור בקבר הצדיק. לדוגמא, יכול להיות שחפץ מסויים לא יגרום לאדם ספציפי להרגיש מאומה, אך אצל אדם אחר, אותו חפץ יעלה רגשות עוצמתיים. ולכן הוא יחשיב את אותו חפץ כקדוש. אפשר לראות אנשים רבים שביקרו בקברות צדיקים והביקור עורר, חיזק וקירם אותם לקב"ה, מקור הקודש. ניתן לנתח תופעה זו בניחות פסיכולוגי, ואפשר אף להניח שהרגשה זו מושפעת מקדושת המקום האובייקטיבית, אך בסופו של דבר, אנשים רבים מבדילים את מקום קבורת הצדיק, מייחדים אותו לתפילה ולקבלת חיזוק רוחני, ומתוך כך הוא הופך לקדוש. לסיכום, אמנם אדם יכול להתפלל בזכותו של הצדיק ולפנות אליו גם בביתו. אך במקום בו קבור צדיק קיימת מעלה מיוחדת מכמה סיבות :

1. קיים קשר מסויים בין הגוף הקבור לבין נשמתו. וכשאדם עומד על הקבר נוצר קשר ישיר יותר עם רוח המת.

2. המקום עצמו קדוש, כיוון שבמקום זה נמצא גוף שחל עליו השפע האלוקי, ועדיין יש בו מן המעלה והכבוד (קדושה אובייקטיבית).
3. המקום קדוש גם כיוון שהוא מעורר אנשים רבים לחזור בו בתשובה ולהתחזק בעבודת ה' (קדושה סובייקטיבית).

5. אין טומאה בצדיקים

ראינו שקברות הצדיקים נחשבים כמקומות קדושים. אם כך, נראה שהטומאה הקיימת בקברי מתים אינה שייכת בקברות צדיקים הקדושים. וכך מסופר במדרש משלי (פרשה ט):

מעשה בר' עקיבה שהיה חבוש בבית האסורים, ור' יהושע הגרסי תלמידו היה משמשו, ערב יו"ט נפטר ממנו והלך לביתו. בא אליהו ועמד על פתח ביתו (של ר' יהושע)... אמר לו (ר' יהושע לאלהיו): כלום אתה צריך, א"ל כהן אני ובאתי להגיד לך שר"ע מת בבית האסורים. מיד הלכו שניהם לבית האסורים... מיד נטפל אליהו זכור לטוב וטלו על כתפיו (את ר' עקיבא שמת), וכשראה ר' יהושע הגרסי כך, אמר לאלהיו: רבי הלא אמרת לי אני אליהו כהן, וכהן אסור לטמא במת, א"ל דייך ר' יהושע בני, חס ושלום, שאין טומאה בצדיקים ואף לא בתלמידיהם, והיו מוליכין אותו כל הלילה...

על יסוד מדרש זה, קבעו פוסקים רבים שבצדיקים מתים אין טומאה⁶, ולכן נהגו כהנים רבים, שהסתמכו על דברים אלו, לעלות לקברי צדיקים⁷. לעומתם, קמו פוסקים רבים אחרים שקבעו שלמרות הכתוב במדרש משלי⁸, קברות הצדיקים מטמאים ואסור לכהן להשתטח עליהם⁹. הפוסקים לאיסור דוחים את ההוכחה מהמדרש, ומסבירים כי לא ניתן ללמוד ממנו שצדיקים אינם מטמאים במותם, כיוון שר' עקיבא היה מהרוגי מלכות, ופחדו לקבור אותו ולכן נחשב כמת מצווה שמותר לכהן להיטמא לו. בנוסף לכך מובא בתנא דבי אליהו רבא (פרשה יח) שאליהו כלל לא היה כהן, ואמר זאת רק כדי להוסיף על כבודו של ר' עקיבא, כי אף אם היה כהן היה מותר להיטמא לו¹⁰.

⁶ ספר החינוך מצווה רסג: "שכתבתי בטומאת המת שאמרו ז"ל כי הצדיקים גמורים אינם מטמאים, ולפי הדומה כי הכוונה לפי שגופם טהור ונקי ולא החטיא נפשם, אבל סייעם לזכותה". וכן הכלי-יקר על פרשת אמור (כא,ב) מביא את דברי הברייתא במועד קטן (דף כה.): "תלמיד חכם שמת- הכל קרוביו". ולכן כהנים יכולים להיטמא לו. וכן היעב"ץ בהגהותיו לבבא מציעא, דף פה עמוד ב: "דקברי צדיקים כאבות אינם מטמאים".

⁷ כך פוסק 'טהרת המים' בקונטרס שיורי ברכה: "כהן מותר לקבור צדיקים וגם לילך על קברם דאין טומאה בהם". דבריו מובאים בשדי חמד, מערכת ראש השנה סימן א אות ו, ד"ה "ראיתי".

⁸ ולמרות הכתוב בזהר פרשת וישלח, דף קסח. שאף עליו מסתמכים לקבוע שאין הצדיקים מטמאים: "צדיקים העוסקים בתורה, אין גופם טמא לאחר מיתתם, כי אין רוח הטומאה שורה עליהם" (עפ"י פירוש 'הסולם'). השדי חמד (שם) משיב ש"הסומכין על הזוהר הקדוש יהא להם אשר להם, ובסודם אל תבא נפשי". כיוון שאף אם נחשיב את המסתבר מלשון הזוהר לספק היתר, הרי שכנגד זה עומד איסור תורה - וצריך להחמיר.

⁹ ר' יקותיאל יהודה הלברשטם בשו"ת דברי יציב חלק יורה דעה סימן רלא. וכן רבי יעקב חאגיז בשו"ת הלכות קטנות חלק א סימן קעז. וכן בשדי חמד, שם. וכך פסק גם רבי שמואל גרמיזאן בשו"ת משפטי צדק סימן עו. וכן הרב ח"ד הלוי בספרו מקור חיים חלק ה עמוד 456. וכן הרב עובדיה יוסף בתשובתו שמובאת בהמשך

¹⁰ תוספות בבבא מציעא דף קיד. ד"ה "מהו שיסדרו".

הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת חלק ד סימן נח) מביא את דברי ספר האשכול (חלק ב' סוף עמוד קע"ד) על המדרש וקובע שאין סומכים על הלכות שבמדרשים אם לא שנראה שנתקבלו לבעלי התלמוד.

הרב עובדיה מוסיף ומביא את דברי ה'פנים יפות' (פרשת חוקת), שסובר שאף לדברי המתירים לכהן להיטמא למת צדיק המסתמכים על המדרש, הכוונה רק בשעת קבורתו, וגם הם היו אוסרים לכהנים להשתטח על קברות הצדיקים.

בנוסף לכך, מובא בגמרא בבבא מציעא (דף פה:) שריש לקיש סימן מערות קבורה של חכמים, כדי שלא יעברו שם כהנים (על פי רש"י). מכאן שהצדיקים מטמאים.

מקור נוסף המעיד על כך שצדיקים מטמאים מופיע בספר במדבר (טו,ו). מסופר שם שבזמן שחגגו את הפסח, ניגשו למשה אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ומחו על כך שאין באפשרותם להקריב את קרבן הפסח. בגמרא (מסכת סוכה דף כה.) מפורש שאנשים אלו היו נושאי ארונו של יוסף.

לסיכום, קברות צדיקים - על אף שהם מקומות קדושים מבחינת רוח קדושת נפשם של הטמונים שם, הרי במקום עצמו שורה טומאת מת רגילה, ואסור לכהנים איסור מוחלט לבקר שם.

אך למרות שקבר בסופו של דבר הוא מקום טמא מבחינה הלכתית¹¹, בקבריהם של הצדיקים יש צד של קדושה המקשרת אותנו למקור הקודש.

6. לעג לרש

ראינו שתפילה על הקבר רצויה יותר, אך נראה שיש בעייתיות מסוימת בתפילה ליד קבר.

א. "אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת"

במשלי יז, ה נאמר: "לעג לרש חרף עושהו"¹².

מכאן הסיקה הגמרא שהמקיים מצוות ועוסק בדברי תורה על יד הקבר - לועג למת, כיוון שהמת רואה זאת, והוא עצמו אינו יכול לעסוק בהם. ולכן נפסק במסכת ברכות (יח.):

לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא, ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו.

גם הגמרא בברכות ג: פוסקת ש"אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת", ואסור לעסוק בדברי תורה לפניו¹³.

בעקבות דברי הגמרא פוסק הרמב"ם בהלכות אבל (פרק יד הלכה ג):

לא ילך אדם בתוך ארבע אמות של קבר ותפילין בידו וספר תורה בזרועו, ולא יתפלל שם, וברחוק ארבע אמות מותר.

¹¹ כיוון שהקבר מסמל את המוות. ולכן היו גם כאלו שנמנעו מלעלות אף לקברי צדיקים (בינהם הגר"א) וראו את הביקור בקברים כסתירה לקדושת החיים: "מיתה וקדושה הם שני כתובים המכחישים זה את זה". (הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק-איש ההלכה, עמודים 39-40).

¹² מי שלועג לעני על עונו - כאילו קילל את ה' (רלב"ג).

¹³ רש"י: "אסור לספר לפניו בדברי תורה, שהכל חייבין לספר בהן, והמת דומם, והוה ליה 'לועג לרש חרף עושהו'".

ועוד פוסק ש"לעסוק בדברי תורה בפניו (בפני המת) או בבית הקברות - אסור" (הלכות אבל פרק יג הלכה ט). לפי דברים אלו של הגמרא ופסיקותיו של הרמב"ם, נראה בפשטות שאסור לעסוק בדברי תורה ולהתפלל לפני המת, כיוון שזהו לעג לרש.

ב. הושיבו ישיבה על קברו

מדרשת חז"ל (בבא קמא טז:) על הפסוק "וישכב יחזקיהו עם אבתיו ויקברהו במעלה קברי בני דויד וכבוד עשו לו במותו" (דברי הימים ב לב, לג) קשה על דברי הגמרות בברכות ועל הרמב"ם: כבוד עשו לו במותו - מלמד, שהושיבו ישיבה על קברו (רש"י: הושיבו שם תלמידים לעסוק בתורה)¹⁴.

ה'כסף משנה' (בפירושו על פסיקת הרמב"ם בהלכות אבל) מתרץ מדברי התוספות על הגמרא בבבא קמא, שכותבים שאת התלמידים הושיבו "לא על קברו ממש אלא ברחוק ארבע אמות, דליכא לועג לרש".

תירוץ נוסף הוא מביא מדברי רבו, מהר"י אבוהב¹⁵ (בביאורו לטור אורח חיים, סימן עא) שמסביר מלשון הגמרא "אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת", שאם העיסוק בדברי תורה הוא לכבוד המת - מותר, כיוון שזה בכלל "דבריו של מת". "ועל זאת סמכו הפוסקים לומר פסוקים בבית הקברות ודרשות למתים".

ואכן כך פוסק ה'כסף משנה', ר' יוסף קארו, בשולחן ערוך (יורה דעה סימן שדמ סעיף יז): מותר לומר פסוקים ודרשה לכבוד המת, בתוך ארבע אמותיו או בבית הקברות¹⁶.

האיסור לעסוק בדברי תורה לפני המת הוא כשהלומד יושב בבית הקברות ולומד או מתפלל לעצמו, כאדם הקורא בתורה, זהו לעג לרש, ולכן הדבר אסור, בדיוק כמו שאסור ללכת בבית הקברות עם תפילין וציצית (שולחן ערוך יורה דעה סימן שסז סעיפים ב-ד). אך כשעוסק בדברי תורה ומתפלל דוקא ליד מת מסוים כדי לכבדו¹⁷ - מותר (שו"ת יחוה דעת, חלק ו סימן ה)¹⁸.

7. לא ימצא בך... ודורש אל המתים

בספר דברים (יח, ט-יג) נאמר:

כי אתה בא אל הארץ... לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם, לא ימצא בך... ודרש אל המתים, כי תועבת ה' אלוקיך... תמים תהיה עם ה' אלוקיך.

¹⁴ התוספות מסבירים שדווקא חזקיהו זכה לכך - "לפי שהרבה תורה בישראל כדאמרינן בחלק (סנהדרין דף צד:) שבדקו מדן עד באר שבע ולא מצאו איש ואשה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאים בטומאה וטרה".

¹⁵ בשם נמוקי יוסף בשם הרא"ש.

¹⁶ הרב משה צוריאלי (תפילה ליד ציון הקבר, תחומין כא, עמוד 527) מביא שהרמח"ל, שהכין תפילות לומר בבית הקברות, נזהר ביותר לא להביא בהן שום פסוק, למרות היתר השו"ע.

¹⁷ בספר שפתי צדיקים לרב סלמאן מוצאפי (מאמרים והנהגות, עמוד 26) כותב שצריך להיזהר ולומר, לפני שעוסק בתורה על הקבר ומתפלל, שהלימוד יהיה לכבוד הצדיק הקבור פה.

¹⁸ היתר נוסף לתפילה על יד הקבר מביא הנצי"ב מוולאז'ין בספרו העמק שאלה (סימן יד אות ו), וכותב שמה שנהגו עכשיו להקל ללמוד ולהתפלל סמוך ממש לקבר, הוא בגלל שנהגים להעמיק הקבר יותר מעשרה טפחים וזה נחשב כרשות אחרת, ולכן אינו בגדר לעג לרש, ובימי חכמי התלמוד לא נהגו להעמיק הקבר כל כך (עפ"י התוספות במועד קטן דף ה, ד"ה 'מנפח').

הגמרא בסנהדרין (דף סה:) מביאה ברייתא שמפרשת שה"דורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה". ורש"י מפרש שכך שד של בית הקברות יהיה אוהבו ומסייעו בכשפיו.

בתוספתא מפורש (סנהדרין, פרק י הלכה ז):

דורש אל המתים זה אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגולגולת מה בין נשאל בגולגולת למעלה בזכורו שהמעלה בזכורו אינו עולה כדרכו ואינו עולה בשבת והנשאל בגולגולת עולה כדרכו ועולה בשבת.

הרמב"ם פוסק (הלכות עבודת כוכבים פרק יא הלכה יג):

איזהו דורש אל המתים זה המרעיב את עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שיבא מת בחלום ויודיעו מה ששאל עליו, ויש אחרים שהם לובשים מלבושים ידועים ואומרים דברים ומקטירין קטרת ידועה וישנים לבדן כדי שיבא מת פלוני ויספר עמו בחלום. כללו של דבר כל העושה כדי שיבא המת ויודיעו לוקה שנאמר לא ימצא בך מעביר וגו' ודורש אל המתים.

לכאורה נראה שהתיאורים הללו של דורש אל המתים, אינם מתייחסים לאדם העולה להשתטח על קברות צדיקים להתפלל שם, אך ר' חיים פלטיאל ממגדבורג¹⁹ (בשו"ת מהר"ם ב"ר ברוך סימן קסד) מוצא דמיון מסוים בין השתטחות על קברות הצדיקים לדרישה אל המתים:

הוי ידוע, כי מאוד אני נפלא על בני אדם הנוזרים לילך על בית הקברות, כי קצת היה דומה לדורש אל המתים. דלא מצינו רק גבי כלב שנשתטח על קברי אבות - היינו שמתפללים לה', ומקום קדוש גורם שתהא תפילתו נשמעת, כדאשכחן גבי אברהם 'אל המקום אשר עמד שם' (בראשית יט, כז) - מלמד שהמקום גורם. אי נמי, אדם שביזה את המת ולכבודו משתטח על קברו - זה מצינו (חגיגה דף כב:). אך נשים ובני אדם שאינם יודעים - זה לא ידעתי הליכתן למה. ואני רגיל לכל הבאים אלי לפתוח להם בחרטה ויתירו להם הנדר, ויתן לצדקה מה שהיה מוציא על הדרך, ואחר כך יתן מה שנשאר כפי מה שהיה טורחו והילוכו - זה יתן לצדקה וינצל מצעקה.

ר' חיים פלטיאל קובע שעלייה לקברות צדיקים דומה במקצת לדרישה אל המתים אך הוא בכל זאת מאפשר ללכת לקברות צדיקים כיוון שהמקום עצמו קדוש וזה יהיה למתפלל לעזר שתפילתו תשמע, ומה שכתב "נשים ובני אדם שאינם יודעים - זה לא ידעתי הליכתן למה", כוונתו לכך שאנשים אלה עולים לצדיקים השוכבים שם ופונים אליהם ישירות, וזה נראה כדורש אל המתים, ולאלה הוא ממליץ ליתן במקום זה צדקה "וינצל מצעקה".

וכך גם פסק ר' אברהם דאנציג (בי'חכמת אדם', כלל פט אות ז):

איסור דורש אל המתים זה שמרעיב עצמו ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח הטומאה. ואותן נשים וכן עמי הארץ שהולכין על קברי מתים, וכאלו מדברים עם

¹⁹ חי במאה הי"ד במגדבורג שבגרמניה. תלמיד חבר של המהר"ם מרוטנבורג.

המתים ואומרים להם צרותיהם - קרוב הדבר שהם בכלל זה. ונמצא שיש מהגאונים היו רוצים לאסור להשתטח על קברי מתים.

גם ר' חיים פלטיאל וגם ר' אברהם דאנציג אינם פוסקים באופן נחרץ שיש בדברים אלו משום "דורש אל המתים", אלא שלפי ר' חיים פלטיאל עדיף שבמקום זה יתנו צדקה, או כמו שממשיך ר' אברהם דאנציג - "שההולכים שם יתפללו לה' שימלא שאלותם בזכות אבותיו ובזכות הצדיקים", כיוון שבפנייה ישירה אל הצדיקים ישנו דמיון מסוים לדורש אל המתים²⁰.

א. ויש לזה סמך בספר הזוהר

הב"ח (יורה דעה סימן ריז אות נא, ד"ה "מי שנדר לילך") כותב על תשובת ר' חיים פלטיאל: מיהו כבר החזיקו במנהג זה ואין מוחה, ויש לזה סמך בספר הזוהר. ודווקא להשתטח על קברי אבות ולהתפלל לפניו יתברך על כל צרה שלא תבוא בזכות אבותיו הנקברים פה וכיוצא בזה. וכבר נתקנו סדרי התפילה למשתטחים על קברי אבות, **ואין לשום מורה למנוע ולבטל מנהג זה.**

לב"ח ברור שאין בדבר זה משום "דורש אל המתים" אך הוא מדגיש שבכל זאת, הפנייה צריכה להיות רק לה', שיענה בזכות הצדיקים הקבורים פה, ולא יפנה אל הצדיקים (כנראה בעקבות האיסור לפנות לה' בעזרת מתווכי ביניים, שיבואר בהמשך).

ר' יקותיאל יהודה הלברשטם (בשו"ת דברי יציב חלק יורה דעה סימן רמה) מבאר שכוונת הב"ח היא שלפני שהחזיקו במנהג להתפלל על קברי צדיקים היה מקום לדמיון בין התפילה על הקבר לבין דרישה אל המתים. אך כיום, כשהמנהג לעלות לקברות צדיקים מפורסם וידוע לכל, אין מקום להשוות בין עלייה לקברות צדיקים לדרישה אל המתים.

ה"סמך" מספר הזוהר שהזכיר הב"ח, הוא שיחה בין ר' חזקיה לר' ייסא (פרשת אחרי מות, דף עא.):

קמו ר' חזקיה ור' ייסא והלכו... אמר ר' ייסא: בשעה שהעולם צריך לגשמים, למה הולכים אל המתים להתפלל? והרי כתוב 'דורש אל המתים'- ואסור! אמר לו: ... ודורש אל המתים, אל המתים הוא בדיוק שהם רשעי עולם, שהם מעמי עכו"ם, הנמצאים תמיד מתים (כי הרשעים בחייהם קרויים מתים). אבל ישראל, שהם צדיקי אמת, קרא עליהם שלמה 'ושבח אני את המתים שכבר מתו' שכבר מתו בפעם אחרת (שהמיתו עצמם על התורה) ולא עתה, ועתה הם חיים (עפ"י פירוש 'הסולם').

ר' ייסא מעלה את הטענה שעלייה לקברות צדיקים נחשבת כדרישה אל המתים, ועונה לו ר' חזקיה (בדומה לר' חייא בברכות יח) שהמתים שאליהם אסור הכתוב לדורש - אלה המתים מעמי העכו"ם, אך ישראל, שהם צדיקי אמת, נחשבים חיים אף במותם.

למרות שהיה מקום להבין שתפילה בקברות צדיקים היא בכלל "דורש אל המתים", הרי מכאן שאינה בכלל האיסור, כי לפי דברי הזוהר, דורש אל המתים הוא רק כשפונה אל מתים מעמי

²⁰ וכך פסק גם בשו"ת מהר"ם מינץ סימן עט. וכן רבי יוסף חיים בש"ות רב פעלים חלק ב, יורה דעה סימן לא.

עכו"ם, ואיסור זה הוא רק כאשר הוא מרעיב את עצמו ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח הטומאה. ואם בכל זאת היה מקום להחמיר - היום, כיוון שהמנהג נפוץ ביותר - אין איסור²¹.

8. כל אשר יקרא בשם ה' ימלט

לאחר שראינו כי המתים מודעים לעולם הזה, והשתטחות על קברם מועילה בקבלת תפילותינו ואף מכבדת את המת (על פי הגמרא בבבא קמא שדורשת "וכבוד עשו לו במותו - מלמד שהושיבו ישיבה על קברו"), ואין בזה איסור 'לעג לרש' או 'דורש אל המתים', נברר בעייתיות נוספת הקיימת בפנייה אל המתים, למלאכים או לכל דבר אחר שיתוודח בינינו לבין הקב"ה. ייחוס כוח עצמאי לצדיק ופנייה אליו בבקשות שונות הם בפשטות עבודה זרה, כי הכוח נתון להקב"ה בלבד.

אך קיימת מחלוקת בין הפוסקים האם אפשר לפנות אל הצדיק הנפטר בבקשה שיתפלל לה'²², או שמא הדבר אסור - ויש לפנות בתפילותינו לה' בלבד.

א. "לי יצווח ואני עונה לו מיד"

בירושלמי בברכות (פרק ט הלכה א) מובאים דברי ר' יודן:

בשר ודם יש לו פטרון, אם באת לו עת צרה, אינו נכנס אצלו פתאום, אלא בא ועמד לו על פתחו של פטרונו, וקורא לעבדו או לבן ביתו, והוא אומר: איש פלוני עומד על פתח חצירך, שמא מכניסו ושמא מניחו. אבל הקב"ה אינו כן, אם באת על אדם צרה, לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא לי יצווח ואני עונה לו מיד, הדא הוא דכתיב 'כל אשר יקרא בשם ה' ימלטי' (יואל ג, ה).

ר' יודן מבדיל בין מלך בשר ודם, שבשביל לדבר עמו יש לפנות לעבדו תחילה, ודרכו לבקש פגישה עם המלך, לעומת הקב"ה, שכל הקורא בשמו - הוא עונה לו מיד, ואין צורך לפנות למלאכי קודם.

החתם-סופר (בשו"ת חת"ס חלק א, אורח-חיים סימן קסו) מציג בצורה יפה את ההבדל בין מלך בשר ודם להקב"ה, ואת הבעייתיות בפנייה למלאכים:

כי דרך להעמיד מליץ בין מלך להדיוט - כשאינן ההדיוט חשוב וספון לפני המלך, או אינו יכול להטעים דבריו כראוי. ויען ישראל לפני מלאכי השרת, ואינם צריכים מליץ לפני אוהבם יתברך שמו, והוא מקבל בסבר פנים יפות אפילו בלשון עלגים וגמגום. אם כן המליץ הלז אינו אלא קטנות אמונה חלילה.

וכך כתב המאירי בחידושו על הש"ס (סנהדרין סוף פרק ד) על פי דברי ר' יודן בירושלמי:

אין אנו צריכים למכניסי רחמים ולסרסורין לפני הקב"ה, אלא נקרא והוא יענה בכל קראינו אליו.

²¹ להבדיל, אצל הקראים יש ביקורת חריפה כנגד הפנייה לקברי צדיקים משום דורש אל המתים, כמו שכתב הקראי סהל בן מצליח: "ודרכי עובדי ע"ז בין מקצת ישראל, יושבים בקברים, ולנים בנצורים ודורשים אל המתים ואומרים: נא, ר' יוסי הגלילי, רפאני! הבטינני! ומדליקין הנרות על קברי הצדיקים... וחוגגים על קברי הצדיקים המתים ונודרים להם נדרים ומבקשים לתת להם חפצם" (ש.פינסקר, ליקוטי קדמוניות, נספחים עמודים 31-32).

²² פנייה לצדיק חי מותרת ואף רצויה. ראה "צדיק גזור - ה' מקיים", עמוד 2.

הרמב"ם פוסק בהלכות עבודה זרה (פרק ב הלכה א) שלא רק שאין צורך לפנות למלאכים, אלא שהעושה זאת עובד עבודה זרה ממש:

עיקר הציווי בעבודת כוכבים שלא לעבוד אחד מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב ולא אחד מארבעה היסודות ולא אחד מכל הנבראים מהן ואע"פ שהעובד יודע שה' הוא האלקים... ובענין הזה צוה ואמר 'השמרו לכם פן יפתה לבבכם' (דברים יא, טז), כלומר **שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם ובין הבורא.**

דברים דומים הוא כותב בפירוש המשניות (מסכת סנהדרין, פרק עשירי משנה א, היסוד החמישי): הוא יתעלה הוא אשר ראוי לעבדו ולרוממו ולפרסם גדולתו ומשמעתו. ואין עושים כן למה שלמטה ממנו במציאות- מן המלאכים והכוכבים... ואין עושים אותם אמצעים להגיע בהם אליו, אלא כלפיו יתעלה יכוונו המחשבות ויניחו כל מה שזולתו.

הרמב"ם פוסק שאף על פי שאדם יודע שה' הוא האלוקים, אסור לו לפנות לכוכבים ולמזלות, ואף לא למלאכים כדי שיהיו סרסורים (מגשרים) בינו ובין הקב"ה²³, אלא להתפלל אך ורק לה' ואלו בלבד לפנות.

ב. מכניסי רחמים הכניסו רחמינו

בספר הסליחות של יוצאי אשכנז ישנו פיוט שלכאורה סותר הלכה זו. הפיוט פונה בישירות למלאכים שיתפללו לפני ה':

מכניסי רחמים, הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים... מכניסי דמעה, הכניסו דמעותינו לפני מלך מתרצה בדמעות, השתדלו והרבו תחינה ובקשה לפני מלך אל רם ונישא...²⁴

לפיוט זה אכן קמו מתנגדים. המהר"ל מפראג כותב בספרו נתיבות עולם (נתיב העבודה, פרק יב): אנו נוהגים לומר: מכניסי רחמים, הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים וגו', ואין זה ראוי, כי דבר זה כאילו מתפלל אל המלאכים שיכניסו רחמינו, ולא מצאנו זה.

ועל מה שאמר ר' יוחנן בגמרא בסנהדרין (דף מד:): "לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצין את כחו, ואל יהו לו צרים מלמעלה" (רש"י): "יסייעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים, ושלא יהו לו מסטינים מלמעלה", שמביאים כסימוכין לומר פיוט זה, מסביר המהר"ל שהכוונה היא שאדם "יתפלל לה' שלא יהיו לו צרים, אבל שיתפלל ולומר למלאכים אל תהיו צרים לי - אין זה ראוי". ר' חיים מוולאז'ין התנגד גם הוא לתפילה זו ואף לבקשה מהמלאכים "ברכוני לשלום" בפיוט הנוהגים לומר בליל שבת (נפש החיים, ליקוטי יעץ החיים' סימן קמט). החתם-סופר מעיד על עצמו (בהמשך תשובתו שהובאה לעיל) שבזמן ששליח הציבור היה מגיע לפיוט זה הוא היה מאריך בנפילת אפיים עד שסיים אותו הש"ץ, וכך נמנע מלאומר.

²³ ואלו העושים זאת מוגדרים כ'מינים', "ואין להם חלק לעולם הבא, אלא נכרתים ואובדים, ונידונים על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים" (רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ג הלכות ו-ז).
²⁴ גם בפיוטים "מידת הרחמים עלינו התגלגלי", ו"מלאכי רחמים חלו נא" קיימת בעייתיות דומה.

אך למרות זאת, המהר"ל לא ויתר על הפיוט אלא קרא לנסח אותו אחרת: במקום לומר "מכניסי רחמים הכניסו רחמינו" הוא מציע לומר "מכניסי רחמים יכניסו רחמינו" וכו', וכך אינו פונה ישירות למלאכים, אלא לה' בבקשה ש"אל יהו לו צרים מלמעלה".

גם ר' חיים מוולאז'ין לא רצה לגעור באומרים את הפיוט, אלא נהג כך לעצמו בלבד. וכך נהג גם החת"ס.

למרות הבעייתיות בפיוט, קיימות גם דעות בעד השארת הנוסחה המקורית, כיוון שהפנייה למלאכים בפיוט היא לא כדי שיביאו הם את תפילותינו לפני הקב"ה, אלא בבקשה שיעזרו לנו בתפילותינו שלנו שלא יהיו להן מפריעים להגיע לפנינו (שיבולי הלקט סימן רפב).

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק אורח חיים ה, סימן מג אות ו) בתשובתו על דין אמירת פיוטים אלה בסליחות כותב שאפשר עוד לתרץ ולומר שהפנייה בפיוט היא למלאכים שהקב"ה מינה אותם להיות סגורים על עם ישראל, והם יודעים טוב מאיתנו איך להמליץ ואיך לעשות את הסגוריה, ואף הם עצמם מתפללים לה' שיקבל את הסגוריה שלהם. ואנו רק מבקשים מהם שיעשו זאת באהבה ושמחה.

ג. המתים כמלאכים

הרב משה פיינשטיין עוסק בתשובתו גם בדין הליכה לקברי צדיקים. הוא דן שם בשאלה האם **אותה בעייתיות של פנייה למלאכים קיימת גם בפנייה אל הצדיקים המתים.**

מצד אחד הוא טוען ש: "אף המתירין לבקש מהמלאכים הוא רק בדבר שנשלחו המלאכים, שבנשמות משמע שלא שייך זה".

הכוונה היא שאם ניתן להתפלל למלאכים אז הדבר מותר רק לאלו שעניינם הוא לסגור על עם ישראל, כי לנו ולהם יש אותה מטרה והם סובלים בסבלנו, אך לצדיקים שאין זה תפקידם - אסור. אך מצד שני, אולי נשמות הצדיקים סובלות אף יותר מהמלאכים בצער העולם:

ויש סברא לומר שעדיפי לענין זה מהמלאכים. דמאחר דהם ידעי בצערא דאינשי בהאי עלמא, כדמסיק הגמרא בברכות, שלכן מצטערין מזה גם בעצמן, ושייך שנעורר אותם בבקשה להם שיתפללו ויבקשו מהשי"ת שישלק הצרות מעלינו... והמלאכים אולי לא מרגשי כל כך בצערא דאינשי...

גם החת"ס, לאחר שהסביר שפנייה לה' בעזרת מליצים היא קטנות אמונה, ממשיך וכותב:

שכל ישראל שותפים, וגוף אחד ונפש אחת. וכשאחד מצטער, גם חברו מרגיש ועמו מצער... **וכיון ששניהם בצער טוב יותר שיכנס הראש משיכנס הרגל.** על דרך משל: התלמיד חכם- הוא הראש, והמצטער שהוא עתה שרוי בדין- הוא בבחינת רגל, וקצת נזוף. טוב להכניס הראש, כיון ששניהם בעלי דברים ולא כמליץ בעד אחר.

החת"ס, בדומה לסברא השנייה שמעלה הרב משה פיינשטיין, מסביר שכיוון שהצדיק מצטער גם הוא בצערנו, הוא לא נחשב כמתווך בינינו ובין הקב"ה, אלא כמבקש אף על עצמו, כי כל ישראל גוף אחד ונפש אחת.

החת"ס כותב דברים אלו על צדיק חי, אך אפשר להניח שאותו הדין שייך אף בצדיקים מתים. שהרי מסקנת הגמרא בברכות היא שהמתים מרגישים בצער החיים, והם מחוברים לכלל ישראל בנפש אחת.

ר' מאיר המעילי²⁵ מבחין גם הוא בין פנייה למלאכים לבין פנייה לצדיקים, והוא מגנה בצורה חריפה מאוד את הפנייה למלאכים (ספר המאורות, ברכות סד):
זהו באמת כעבודה זרה וכמי שמקטר לשמש ולירח ולמזלות ולהיות אמצעים בינו ובין המקום.

אך כשם שאין חשש שיטעו אחרי הצדיקים החיים - לקבלם כאלוה, כיוון ש"הם נבראים ונפסדים ומתים כשאר בני אדם, וגוף אחד להם ורוח אחד להם", כך גם אחרי המתים אין מקום "לטעות בהם ולקבלם כאלוה, כיוון שהם נולדים ונפסדים לטבע הזמן", לעומת המלאכים שיש בהם מקום לטעות.

ד. "אל ישים מגמתו נגד המתים"

למרות חילוקים אלה בין פנייה למלאכים לבין פנייה לצדיקים מתים, רבים פסקו לאסור פנייה ישירה אל הצדיקים בכדי שיהיו מתווכים בינינו לבין הקב"ה והתירו פנייה לה' בלבד שיענה בזכותם²⁶ ולא רק בעקבות הבעייתיות במתווכים אלא גם בעקבות הדמיון לדורש אל המתים (ראה לעיל תשובת ר' חיים פלטיאל שהובאה²⁷).

אם כך, לפי דעה זאת, נשאלת השאלה מהו העניין להתפלל דווקא במקום הקבר?
אחד האוסרים פנייה אל המתים הוא המהרי"ל (בספר המנהגים שכתב, הלכות תענית סימן יח), שכותב בשם מהרי"י סג"ל:

ואמר דנראה לו טעם אחר משום דבבית הקברות מקום מנוחת הצדיקים, ומתוך כך הוא מקום קדוש וטהור והתפלה נתקבלה ביותר על אדמת קדש.

והוא ממשיך:

והמשתטח על קברי הצדיקים ומתפלל אל ישים מגמתו נגד המתים השוכבים שם, אך יבקש מאת השם יתברך שיתן אליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר תנצב"ה.

כפי שכבר בארנו, מקום הקבורה הוא מקום קדוש מצד עצמו, ולא דווקא מצד הקשר שיש לגוף הצדיק הקבור עם נשמתו, ולכן ישנה מעלה לתפילה בקבר הצדיק הרב חיים דוד הלוי, הנמנה גם הוא על הפוסקים לאיסור פנייה אל המתים ("ורע מאוד עושים המשתטחים על קברות הורים וקברות צדיקים ופונים אליהם בתפילה שימליצו טוב בעדם") מסביר את העניין בתפילה על הקבר גם מצד הקשר בין גוף המת לנשמתו (מקור חיים, כרך ה' פרק רצה):

²⁵ חי בנרבונה שבצרפת. תלמיד ובן אחותו של רבינו משולם.
²⁶ משנה ברורה סימן תקפא ס"ק כז. וכן כתב הבאר היטב על דברי הרמ"א בשו"ע אורח חיים סימן תקפא סעיף יד. וכך פסק גם ר' שלמה גאנצפריד בקיצור שולחן ערוך סימן קכח סעיף יג.
²⁷ ובתשובת ר' אברהם דאנציג שהובאה גם היא ובפסיקות נוספות. ראה הערת שוליים מס' 19.

נשמות המתים יודעים מה נעשה בעולם החיים, לכן אם באים בעת צרה על קברי המתים, לומר שאין להם ישועה אם לא ירחמו עליהם מן השמים, בודאי המתים מצטערים (הכוונה לנשמותיהם בעולם האמת) ביותר, ולכן זכותם כדאית שהרי הם אינם ראויים לצער ועונש²⁸.

הרב ח"ד הלוי מסביר שעלייה לקברות הצדיקים בעת צרה ותפילה שם מועילה, כיוון שבעקבות כך הצדיקים הקבורים מרגישים ומצטערים בסבלנו (ולא בעקבות פנייה ישירה אליהם), ומכיוון שהם לא ראויים לשום צער - הקב"ה מרחם עלינו (ולא מפני שהם מתפללים לפניו).

ה. "אבותי, בקשו עלי רחמים"

לעומתם רבים מתירים פנייה אל הצדיקים בבקשה שימליצו טוב בעדינו²⁹, וסוברים שהפנייה למתים אסורה רק כאשר האדם מייחס למתים יכולת לפעול באופן עצמאי. כך פסק ר' חיים אלעזר שפירא (שו"ת מנחת אלעזר, חלק א סימן סח) המסביר שגם מה שמהרי"ל אסר ("אל ישים מגמתו נגד המתים השוכנים שם") הוא ייחוס כוח עצמאי למת, אך פנייה שימליץ טוב לפני ה' - אף הוא היה מתיר.

ה"מנחת אלעזר" גם עונה על טענת ר"ח פלטיאל שאסר מצד 'דורש אל המתים':

שהיה (ר"ח פלטיאל) בדורות הראשונים, שלא נגלה אז עודנה עליהם אור ספר הזוהר, שאין בזה כלל משום ודורש אל המתים. כי לולא זאת לא היה חוכך לומר דהוי קצת ודורש אל המתים.

וכך מובנים גם דברי ה'בן איש חי' (פרשת ניצבים, עמוד כד) שמביא בתחילה את דברי המהרי"ל "ואל ישים מגמתו נגד המתים" ולאחר מכן ממשיך "ויכול להשתטח על קבר הצדיק, ויאמר הריני מבקש מנפש הצדיק הקבור פה שיתפלל עלי לפני הקב"ה". אפשר שכוונתו היא שייחוס כוח עצמאי - אסור, אבל להיות מליץ בלפני הקב"ה - מותר.

פסיקות אלו, המתירות לבקש מהצדיק שימליץ לפני ה', מסתמכות על המסופר במדרש המובא בגמרא במסכת סוטה. פנייתו של כלב שם היא ישירה אל האבות, שיתפללו עליו לפני הקב"ה - "אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים"³⁰.

אף במדרש על הסתרת קברו של משה במסכת סוטה, ניסוח הבקשה הוא ישירות אל משה שיעמוד בתפילה בעדינו לפני ה', והסכנה היא שבעקבות כך הוא יעשה זאת ויבטל את גזירת הגלות. גם ר' מני (תענית כג:) כאשר השתטח על קבר אביו, פנה אליו ישירות: "אבא, אבא, הני מצער ליי".

²⁸ דברים דומים כתב בשדי חמד, מערכת ראש השנה סימן א אות ו, ד"ה "לכאורה". וכן גם בשו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן רצג.

²⁹ ראה דברי רבי יהודה החסיד בספר חסידים סימן תן "וגם כשמבקשים מהם הם מתפללים על החיים". וכן פסק הרב פנחס זביחי בשו"ת עטרת פז חלק ראשון, כרך א, אורח חיים, סימן י. וכן גם רבי בצלאל שטרן בשו"ת בצל החכמה חלק ד סימן ל. וכן הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת חלק ה סימן לה.

³⁰ הרב ח"ד הלוי טוען מנגד שאין פוסקים הלכה מדברי אגדה שאינם עומדים בפני הביקורת ההלכתית.

דברי הגמרא בתענית (דף טז.) מחזקים גם הם את ההיתר לפנות לצדיקים בבקשה שיתפללו בעדינו. בגמרא דורשים את טעמי המנהגים הנוהגים בתענית, ובהם יציאה לבית הקברות³¹. ואחד הטעמים המוצעים הוא כדי שהמתים יבקשו עלינו רחמים³².

9. דבריהם הם זכרונם

הרמב"ם כותב בהלכות אבל (פרק ד הלכה ד):

מצינין את כל בית הקברות ובונין נפש (מצבה) על הקבר, והצדיקים אין בונים להם נפש על קברותיהם שדבריהם הם זכרונם, ולא יפנה אדם לבקר הקברות³³.

ה'כסף משנה' מפרש בשם הריב"ש:

ומה שכתב ולא יפנה אדם לבקר הקברות זה סיוס מה שאמר שדבריהם הם זכרונם ולא יפנה אדם לבקר נפש שע"ג קברותיהם ועל ידי כן יהיו נזכרים שאינם צריכים שעל ידי דבריהם ומעשיהם הטובים הם נזכרים.

לעומת זאת, ברשימה אוטוביוגרפית שכתב הרמב"ם הוא מספר (מובא באיגרות הרמב"ם א, מהדורת הרב שילת, עמוד רכ"ה):

ובאחד בשבת, תשעה בחודש, יצאתי מירושלים לחברון לנשק קברי אבותי במערה, ואותו יום עמדתי במערה והתפללתי, שבח לאל על הכל.

את הסתירה הקיימת לכאורה בין דבריו של הרמב"ם בהלכות אבל לבין מה שסיפר על עצמו כששהה בארץ ישראל, ניתן לתרץ לפי פירוש הרדב"ז המפרש את דברי הרמב"ם בשונה מה'כסף משנה':

פירוש לבקר הקברות הוא לפתוח הקבר לפקוד את המת וזה יש בו מדרכי האמורי, אבל לפקוד הקברות מבחוץ אין חשש בזה וכן נהגו כל ישראל לפקוד את מתיהם ולהשתטח על קבריהם.

ואין קשר בין דבריו של הרמב"ם על הצדיקים, שדבריהם הם זכרונם לבין האיסור לפקוד את המת.

עוד אפשרות לתירוץ הסתירה, טמונה בדיוק בלשונו של הרמב"ם. הרב שמואל הלוי וזנר מדייק בשו"ת "שבט הלוי" (חלק י סימן ריג), שדברי שהרמב"ם "אינם בגדר איסור ממש, רק מדה לא טובה".

³¹ הריב"ש א' בחידושו למסכת תענית (דף טז.) שם לב שהמנהג לעלות לבית הקברות בתענית לא מובא במשנה, אך כנראה היה קיים בזמן הגמרא, ומובא גם בירושלמי (תענית פרק ב הלכה א).

³² את ההוכחה האחרונה אפשר לדחות בכך שהטעם המובא להלכה ברמב"ם (הלכות תעניות פרק ד הלכה יח) בשו"ע (אורח חיים סימן תקעט סעיף ג) ואף בירושלמי, הוא הטעם השני המוזכר בגמרא - כדי להזכיר לנו שהרי אנו כמתים אם לא נשוב מדרכנו הרעה. אפשר עוד לדחות ולומר שאין הכוונה בפניה אל המתים ישירות, אלא כמו שמסביר התוספות בסוטה (דף לד:), ד"ה "אבותי": "דעל ידי תפלה שזה מתפלל מודיעין להן שכך נתפלל" ובעקבות כך הם מבקשים עלינו רחמים. דברים דומים כותב הרב ח"ד הלוי, שם. התוס' מפרשים כך גם את המדרש על כלב, אך זה קשה, כיוון שנראה בבירור שכלב פונה ישירות אל המתים.

³³ מקור ההלכה הוא מדברי רשב"ג בירושלמי בשקלים (פרק ב הלכה ה): "אין עושין נפשות לצדיקים - דבריהן הן זכרונן".

נראה שהכוונה היא שאם אדם רוצה "לפגוש" את הצדיקים, עדיף שלא יחפש אותם בבית הקברות, "כי אם למעשיהם הטובים יפנה, וזה די להם לזכרון תמיד" (שו"ת הריב"ש סימן תכא). ולפיכך הצדיקים אינם צריכים מצבה לזכרון, אך אין איסור (ואולי כשיש אפשרות - אף רצוי, שהרי הרמב"ם עצמו עשה זאת) לעלות לקבר צדיק. הרמב"ם עצמו אכן עסק בעיקר בדבריהם של הצדיקים, אך בתקופת שהותו בארץ ישראל ניצל את ההזדמנות לבקר בקברות האבות בחברון. בעניין איסור הקמת מצבה על קברות הצדיקים, הלכה זו לא הובאה כלל בשולחן ערוך ולא נפסקה להלכה³⁴ ³⁵.

10. מקורות נוספים למנהג

א. "רחל מבכה על בניה"

חז"ל דורשים בבראשית רבה (פרשה פב) שיעקב קבר את רחל בדרך לאפרת (בראשית לה, יט) כי צפה ברוח הקודש שכשבני ישראל יגלו לבבל הם יעברו שם, והיא, כשתראה זאת, תבקש עליהם רחמים לפני הקב"ה.

וזהו שנאמר בירמיהו (לא, יד):

קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם על בניה כי איננו.

ה' אכן נענה לה ובעקבות ניסיונות הפיוס שלה מבטיח לה כי "יש תקווה לאחריתך נאם ה' ושובו בנים לגבולם" (שם).

וכך גם יוסף, כשנמכר לעבד והורד מצרימה, ועבר בדרך בית לחם, פנה בדרכו לקבר אימו והשתטח בקול בכי, כפי שזכר בספר הישר (כך מובא במבוא לספר שפתי צדיקים, עמוד 13):
ויגיע יוסף עד קבר אמו, וימהר וירץ יוסף אל קבר אמו, ויפל על הקבר ויבכה ויאמר: אמי אמי, יולדתני, עורי וקומי וראי נא את בנך...

מכאן ראינו נוספת שהצדיקים רואים ומרגישים בצערנו כשאנו עומדים על קבריהם בצער ומתפללים, ובעקבות כך הם הולכים לה' מתפללים ובוכים כדי שירחם עלינו.

ב. "אל נא תקברני במצרים"

יעקב משיב את יוסף שיקבור אותו בארץ ישראל (בראשית מז, כט) כי ידע שהמצרים מכירים בגודל קדושתו וחשש שיהפכו את מקום קבורתו לעבודה זרה (בראשית רבה, פרשה צו).

³⁴ בשו"ת אגרות משה (חלק יו"ד ד סימן נז) מוסבר שגם האוסרים לבנות מצבות לצדיקים מתכוונים למצב בו עושים זאת לכבוד הצדיק ולזיכרונו, אך מותר לבנות מצבה על הקבר לצורך אלו שבאים לשם. הרב שמואל רבינוביץ' (הקמת אהל על קברו של הרע"ב בהר הזיתים, תחומין כא עמוד 520) בשם ר"ש קלוגר מסייג גם הוא את פסיקת הרמב"ם בכך שמה שאסר הוא הקמת מצבה לזכרון, אך מותר אם הדבר נעשה לכבודו. ועוד מביא את דברי שו"ת "דברי יואל" שבימינו כבר יש הרבה צדיקים שנשכחה תורתם, ולכן זקוקים אנו לצינונים על קבריהם, משא"כ בימי קדם.

³⁵ בהקדמת הרב בן ציון מוצאפי לספר 'שפתי צדיקים' לר' סלמאן מוצאפי מובא שהמחבר היה מקפיד בהשתטחו על קברות הצדיקים לעסוק תחילה בדברי תורה ובהם קטעים מתורתו של הצדיק והיה אומר תולדותיו ושבחיו, ורק אה"כ היה מתפלל.

מכאן נראה, שגם אצל אומות העולם המנהג לקדש את מקום קבורתם של הצדיקים היה קיים בתקופתם. קיימות עדויות שהמנהג היה קיים גם אצל דתות אחרות עובדי אלילים³⁶. חלק מקברי הצדיקים שלנו מקובלים גם על המוסלמים, הדרוזים ואף אצל הנוצרים.

11. מצווה או מנהג?

ראינו שהמנהג לעלות לקברות הצדיקים מעוגן במסורת, ואף רבים המקורות המדברים על כוח התפילה שם. אך עדיין העלייה הינה בגדר מנהג בלבד, כמו שכותב רבי שמואל גרמיזאן בשו"ת משפטי צדק (סימן עד):

הביקור בבית הקברות להשתטח על קברי הצדיקים, אינו יודע מה מצוה יש בדבר³⁷.

א. יציאה לחו"ל

לשאלה האם העלייה לקברות צדיקים נחשבת כמנהג או מצווה ישנה נפקא מינה לגבי יציאה מארץ ישראל לחו"ל על מנת להשתטח שם על קברות צדיקים. הבעיה שבדבר היא בביטול מצוות עשה של ישוב הארץ.

הראי"ה קוק (בשו"ת משפט כהן סימן קמז) כותב באריכות נגד היציאה לחו"ל כדי להשתטח על קברות צדיקים:

אבל ודאי לעניין מצווה, היש פנים לומר דעל כל קברי הצדיקים בעולם מצווה להשתטח, זה לא ניתן להאמר כלל. אי"כ הלא רבו מאד קדושים וטהורים, ועיקר הקדושה של הצדיקים הראשונים, למי כל חמדת ישראל, הלא הוא בארץ הקודש, ולמה לן לאהדורי דוקא על קברי חו"ל.

והלא גם בתלמוד תורה (שמותר לצאת לחו"ל למענו)... דלא שייך כי אם ברבו שלמד ממנו ורואה בו סימן ברכה, או אולי מזה דוקא יזכה ולא מאחר. אבל לזכות השתטחות על קברי צדיקים מנא לן לחלק בין צדיק לצדיק.

ומכל שכן שצדיקים שבארץ ישראל הלא המה הגבורים אשר מעולם שאין דוגמתם, ואיך יתכן לומר שתהיה מצוה לצאת עבור זה לחו"ל.

ועל עיקר המצווה לא ידענא, דמצינו רק שהיא תועלת, שעל ידי כן הצדיקים מבקשים עליו רחמים, אבל מצוה מנא לן.

הראי"ה מסביר שיש תועלת בהשתטחות על קברות צדיקים אך אין בכך מצווה, ולכן אין עניין להשתטח על כמה שיותר קברי צדיקים ואסור לצאת בשביל זה לחו"ל.

בנוסף לכך, אין כלל צורך לצאת לחו"ל להשתטח שם על קברות הצדיקים, שהרי בארץ ישראל נמצאים הצדיקים "הגבורים אשר מעולם שאין דוגמתם".

³⁶ חוקרים מסויימים טוענים שאת המנהג לעלות לקברות צדיקים אימצו לעצמם היהודים כששכנו אצל המוסלמים בגולה, כשהמוסלמים עצמם אימצו אותו מדתות עובדי האלילים. מאמר זה מוכיח כי המנהג היה קיים הרבה לפני שיצאו ישראל לגולה.
³⁷ וכך גם מבין הראי"ה קוק בתשובתו שמובאת בהמשך. לעומת זאת, בספר שדי חמד (מערכת ארץ ישראל אות א) מובא ש"אפשר דאיכא מצוה להשתטח על קברות הצדיקים להגן עלינו". ומביא את דברי שו"ת "שדה הארץ" (חלק ג, חלק אבן העזר סימן יא) "שאף על פי שלא נמצא לשום אחד מהחברים (מהמחברים) שיבאר אם יש מצוה להשתטח על קברי הצדיקים, אפשר שיש בזה מצווה". אך אין אף פוסק הקובע חד משמעית כי יש מצווה בדבר.

אך למרות שאין בכך מצווה, רבים פסקו כי מותר לצאת לחו"ל כדי להתפלל שם על קברות צדיקים³⁸ (בתנאי שדעתו לחזור לארץ).

מכאן יש ללמוד כמה גדולה חשיבות ההשתטחות על קברי צדיקים, שכן פסק הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ה הלכה ט) :

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ וממשיך לשבח ולהפליג בדבריו במעלת ארץ ישראל :

גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה... אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה...

ואם השוו בין ההשתטחות על קברות צדיקים לעניין יציאה לחו"ל, לבין חשיבות לימוד תורה ונישואין, נקל להבין כמה גדולה מעלתה של העלייה לקברי צדיקים.

את דבריו של הרב קוק לעניין יציאה לחו"ל מיישב הרב שלמה דייכובסקי (יציאה מארץ ישראל לחו"ל, תחומין כ, עמוד 405) :

אדם הנוסע לחו"ל במטרה להשתטח על קברי צדיקים סתם, מבלי שתהיה לו נפקא מינה מיהו הצדיק הקבור שם, עליו יש מקום לתמוה : עד שאתה מחפש קברי צדיקים בחו"ל, לך אצל קברי הצדיקים אשר בארץ המה. אולם המחפש קברים של צדיקים מסוימים, מחמת שהוא מרגיש עצמו קשור בהם, ושהעלייה לקברם תעורר אותו במיוחד - בודאי צורך זה אינו נופל מיציאה להרווחה, ויש להתירו³⁹.

ב. אם העלייה לקברות מפריעה לעבודת ה'

בנוסף לביקורת מהותית על עלייה לקברים (ראה הערת שוליים מס' 10), אפשר למצוא ביקורת גם מכיוונם של אלו המודעים למעלת העלייה לקברות צדיקים אך אין דעתם נוחה מתופעות אחרות שנלוו למנהג.

רבי אברהם מיוחס בספר "שדה הארץ" (חלק ג, חלק אבן העזר סימן יא) כותב נגד העלייה לקברות הצדיקים כשהיא פוגעת בעבודת ה' היומיומית⁴⁰ :

ומיהו דוקא כשאינו מתבטל באותם הימים מעבודת ה' בשום מצוה. **דאם מתבטל - ודאי דמצות ה' ועבודת בוראו קודמין.** לא כן רבים כשהולכים להשתטח יבטלו כמה ימים תפילה ועבודת ה', ובפרט אם חכם הוא מתבטל מלימודו חדש או ימים ולא יפה עושים וה' הטוב יכפר.

השדי חמד (מערכת א"י, שם) מביא את דברי "שדה הארץ", אך מוסיף :

³⁸ שדי חמד, מערכת ארץ ישראל אות א. מרן החיד"א בספר 'ברכי יוסף' אורח חיים סימן תקסח. וכן גם הרב ח"ד הלוי במקור חיים, כרך ה עמוד 456. וכן הרב פנחס זביחי בשו"ת עטרת פז חלק ראשון, כרך א אורח חיים, סימן י, ענף ג. וכן הרב עובדיה בשו"ת יחוה דעת חלק ה סימן נז.

³⁹ כך כותב גם הרב פנחס זביחי בשו"ת עטרת פז, שם.

⁴⁰ למרות שאומר שם שאפשר שיש בעלייה לקברות צדיקים מצווה.

וכל זה דוקא לתלמיד חכם... כי אי אפשר שילמוד בדרך כמו שלומד בביתו. אבל לכל העם ודאי אף אם לא נדר חיובא רמיא להשתדל להשתטח על קברי הצדיקים כי זכות גדול הוא.

הרב ח"ד הלוי במקור חיים (שם) סובר שנראה שהשדי חמד חולק במקצת על דברי "שדה הארץ", ומסביר את דבריו:

כי להמוני עם אין להימנע מעלייה להשתטח על קברי הצדיקים בגלל חשש ביטול עבודת ה'. כי אף אם אולי יתבטל קצת בדרכים מקיום איזה מצוות ומסדר עבודת ה' המקיים בביתו, אבל יצא הפסדו בשכרו, כי אותה הראה רוחנית 'רוח אחרת' השורה על האדם בביקורו בקברות צדיקים, ואותה הכנה נפשית עמוקה המלוה אותו בדרכו לשם, היא חשובה ללא כל ספק להגדיל את אהבת ה' ועבודתו בליבו, ובודאי שעם שובו לביתו יגדיל ויגביר מסירותו ושקידתו בעבודת ה'. ובלבד שכל עליתו תהא מלווה באמת הכנה נפשית.

והוא מסיים בהסבר שאף דברי הרב 'שדה הארץ' (שאם יתבטל ממצווה - לא ילך) אמורים בזמנו, שבעקבות ההליכה, שהיתה קשה יותר לקברות צדיקים היה אולי קשה לקיים מצוות מסוימות. אבל בזמנינו, התחבורה היא קלה ומהירה ואין סיבה שהעלייה לקברות צדיקים תמנע ממנו לקיים אף לא מצווה אחת.

אמנם העלייה לקברות צדיקים בזמנינו אינה עלולה לבטל מצוות, ואף אם אולי יתבטל קצת בדרכים מקיום איזה מצוות המקיים בביתו, יצא שכרו בהפסדו. אך אפשר לראות תופעות שאלו לעלייה לקברות צדיקים ולחגיגות ההילולא, שאמנם לא ביטלו מלקיים מצוות, אך גרועות הן הרבה יותר.

וכך כותב בחריפות הרב יוסף משאש (בשו"ת "מים חיים" סימן רז):

ואך בעוונותינו שרבו, המנהג הזה הביא בכנפיו מכשולות רבים ביומי דהילולא באסורים חמורים דאורייתא ודרבנן... עד איסור אשת איש רח"ל, ורובם ככולם נוסעים ובאים בשביל זה ביום השבת בפרהסיא... ובתי כנסיות ובתי קברות מלאים פה לפה אנשים ונשים בערבובייה בישא... משתאות וסעודות של רשות, בשירי עגבים... **והשטן מרקד** והרבה גניבות וגזילות קרו...

דברים דומים כותב הרב עובדיה יוסף (בשו"ת יחוה דעת חלק ה סימן לה) ומוסיף:

כי רבות בנות צעירות ומבוגרות באות לשם בתלבושת פרוצה... ומלבד שפוגעות הן בקדושת המקום, גורמות הן מכשלה רבה להמון הרחב... לא היה לו להתקרב למקום כזה... וכן שומר נפשו ירחק מהם, ושב ואל תעשה עדיף, **ויבקרו אצל ציון קברות התנאים הקדושים בזמן אחר שאין כל כך מבקרים רבים.**

12. סיכום

לתפילה בקברות צדיקים יש מעלה מיוחדת. בין גוף הצדיק הנפטר השוכן בקבר לבין נשמתו בעולם העליון קיים קשר חזק. לכן, יש מעלה לפנייה לצדיק שימליץ טוב בעדינו לפני ה' (למתירים) דווקא בקבר. גם חלק מהאוסרים פנייה ישירה אל הצדיקים כותבים כי על ידי תפילה

על הקבר, הצדיקים מרגישים וסובלים בצערינו ומתפללים לה'. בעקבות תפילתם או מכיוון שהם אינם ראויים לשום עונש וצער - ה' מרחם עלינו. ואף אם רוצה להתפלל בזכות צדיק מסוים עדיף שיעשה זאת על קברו.

בנוסף לכך, אנשים רבים מתחזקים באמונה ובעבודת ה' בעקבות תפילה בקבר צדיק. קבר צדיק נחשב גם כמקום קדוש, כיוון שגוף הצדיק בחייו היה משכן לקבלת השכינה, ואף לאחר פרידת הנשמה מן הגוף נשארה בו קדושה. אך קדושה זו השוכנת בקבר הצדיק מורכבת. הקבר אמנם קדוש מבחינה רוחנית, מעורר רבים לחזור בתשובה ועוזר שתפילתנו בו תשמע, אך גם בו קיימת טומאת מת, ואין רשות לכהנים להתקרב אליו.

יחס הרמב"ם לקברות צדיקים גם הוא מורכב: אדם הרוצה להתחבר לצדיק צריך לעשות זאת ע"י לימוד תורתו ועיסוק בדבריו. אך לפי הרמב"ם אין איסור לעלות לקברות צדיקים, וכנראה אף יש עניין, אך צריכים להיזהר לא להפוך את העלייה לקבר לזיכרון העיקרי של הצדיק, שהרי "דבריהם הם זכרונם".

וכך כותב הרב עדין שטיינזלץ במאמר ביום הילולת הרבי מליבוויאטש: אחד הדברים ששיכים לכל יום הילולא זה סוג של התקשרות... אבל ההתקשרות אינה צריכה להיות כזאת שבן-אדם ישים פתק על המצבה- זה איננו מספיק. העניין ששייך בהתקשרות הוא שבן-אדם עושה והולך בדרך של אותו אדם וממשיך את הדרך הזו.

בזמנינו אפשר לראות אנשים רבים הרוצים להתחבר לצדיק, אך בניגוד לדברי הרמב"ם, מחשיבים את העלייה לקבר הצדיק לחלק העיקרי בזכרו ובקשר איתו. בעקבות תופעה זו, התפתחה תופעה שלילית הרבה יותר - עלייה לקבר אינה החלק העיקרי בזכרו של הצדיק בלבד, אלא היא החלק העיקרי בכל עבודת ה'. אנשים משקיעים את מיטב זמנם וכספם בטיולים על קברי צדיקים פעמים מספר בשנה, "ואם היה נותן מחיר ההוצאות והשמנים לעניים, היה מרויח שכר טוב, ממקור הטוב בזה ובבא (בעולם הזה ובעולם הבא)" (הרב משאש, שם). בקברות צדיקים אכן נמצאת סגולה גדולה לקבלת תפילותינו, וכדברי הרב ח"ד הלוי, רבים יוצאים משם עם 'רוח אחרת' ובעקבות כך מגדילים את אהבת ה' בליבם ומגבירים את מסירותם בעבודת ה' (ולכן אף מותר בשל כך לצאת לחו"ל), אך יש להיזהר לא לראות זאת כעיקר היהדות. עלייה לקברות צדיקים היא רק **תוספת** מבורכת לעבודת ה'. תורתנו מחנכת את האדם להתמודד עם המציאות בעבודת ה' ובקיום מצוות, ולא בקיצורי דרך. בנוסף לכך, אפשר להגיע מכאן בקלות למצב שעליו מדבר הרב משאש בהמשך תשובתו: ואי אפשר להוכיח בשער, כי כל המון ישראל נשקעו בדברים אלו השתקעות גדולה ונוראה **וחושבים את זה למצוה רבה, שיש בכחה לכפר על כל עון וכל אשמה, כמעשה הישמעאלים שכניהם...**

הרב משאש יוצא נגד התופסים את העלייה לקברות צדיקים כמשענת לחטאים. האומר "אחטא ויום הכיפורים מכפר - אין יום הכיפורים מכפר" (יומא ח,ט). תופעה זאת כאילו אומרת "אחטא ואעלה לקבר הצדיק" שכמובן שאין בכך כדי לכפר, ובוודאי אם מתכוון לחזור לאחר מכן לחטוא.

גם רבי נחמן מברסלב שאומר כי המשתטח על קברו ינצל מגיהנום, זהו רק כשמקבל על עצמו תשובה. וכך גם הרב ח"ד הלוי, שם: "ובלבד שכל עליתו תהא מלווה באמת הכנה נפשית". וכן מובא בשם הרב סלמאן מוצאפי (שפתי צדיקים, מאמרים והנהגות עמוד 24): "קודם שיכנס למצבת הצדיקים יכניע ליבו ויהרהר בתשובה ויאמר וידו".

וכך כותב הרב יחזקאל ליכטנשטיין (עלייה לקבר ותפילה שם - דרישה אל המת? תחומין כ, עמוד 196):

צבור גדול נוהג לעלות לקברי צדיקים על מנת לקבל גמול מוחשי - רפואה ומזור, שידוך והצלחה בעסקים, בלא צורך לקבל על עצמו כל מחוייבות אמיתית של חשבון נפש ושמירת מצוות בין אדם למקום ובין אדם לחברו... אין בכוונת דברים אלו למעט חלילה בדמותם של הצדיקים, ולבטל את הנוהג להשתטח על קברם... אך עלינו לתת את דעתנו על כך שיהדותנו הופכת במידה מסויימת לדת של קברים, שמפניה הזהירה התורה - ודורש אל המתים.

וכיוון שהעניין בעלייה הופך להיות למען קבלת גמול, העלייה אינה לקבר צדיק מסוים שאליו יש קשר וחיבור מיוחד, אלא "הוא בוחר רק באחד שבחרו להם הפתאים" (הרב משאש, שם). לסיכום, אפשר וכדאי להשקיע מאמצים, ואף לטוס לחו"ל, כדי להשתטח על קבר צדיק, אך זהו רק כשבעקבות כך יתחזק בעבודת ה' שלו ובקיום המצוות, שזהו העיקר. אפשר לומר גם כשהאדם יודע שהאידיאל הוא קיום מצוות, אך נמנע מכך "כי לא נוח", יש עניין שיעלה לקבר צדיק, כי על ידי כך אולי יתחזק באמונה ובאהבת ה' שלו. אך התייחסות לעלייה לקברות צדיקים כמרכזית בזכר הצדיק ובעבודת ה' ואף גרוע מכך - כ"פטנט" למילוי בקשותינו, זאת לא דרכה של תורה וזה גם לא מתממש במציאות.